

اندر حکایت نقش مُهری از ناصرالدین شاه قاجار^۱

محمدجواد جدی

در میان مُهرهای ناصرالدین شاه قاجار که در منابع گوناگون معرفی شده‌اند نقش مُهری دیده می‌شود که بر پیشانی یا حواشی صفحه اول یا برخی صفحات کتاب‌های سلطنتی زده شده‌اند (تصویر ۱). متأسفانه سجع این مُهر در منابع گوناگون به صورت‌های اشتباه و نادرستی خوانده شده است، هرچند نگارنده، سجع صحیح این مُهر را قرائت و در کتاب مُهر و حکاک در ایران^۲ به سال ۱۳۸۷ و دانشنامه مُهر و حکاک در ایران ارائه نموده است^۳ ولی از آنجایی که برخی پژوهشگران در مقالات منتشره بدون توجه به حل معمای سجع این مُهر، همچنان با استناد به منابع قدیمی قرائت‌های نادرست را ذکر می‌کنند، و این خطاها منجر به نتیجه‌گیری‌های نادرست خوانندگان و حتی پژوهشگران می‌شود، در این نوشته ابتدا قرائت‌های نادرست پیشین را یادآور شده و سپس سجع صحیح آن را با توضیحات و ذکر نمونه‌ایی متذکر خواهم شد.

تصویر ۱: نقش مُهری از ناصرالدین شاه قاجار

- دکتر علی مظاهری در مقاله: مُهرهای پادشاهان ایران (۸۸۴-
۱۳۴۵ق)^۴ سجع این مُهر را: «هو، شاه شاهان ناصرالدین مُهردار ۱۲۷۴»
خوانده و گویا بدون توجه به وزن سجع مُهر، گمان به فراموشی حک
الف مُهردار توسط حکاک برده است.

- مرحوم جهانگیر قائم‌مقامی در مقاله: مُهرها، طغراها و توقیع‌های پادشاهان ایران^۵ نیز در باره سجع

این مُهر نوشته است:

« و از قرار معلوم این مُهر مخصوص مُهر و موم کردن دَرَب اماکن مخصوص و گنجینه‌ها بوده است و ظاهراً به کتاب‌های سلطنتی نیز آن را می‌زده‌اند. چنانکه آن را بر صفحه اول سفرنامه خسرو میرزا می‌بینیم» ایشان ضمن درج تصویر این نقش مُهر در حاشیه نیز آورده‌اند: « طاهری شهاب و مظاهری به این مُهر اشاره کرده‌اند ولی قسمت آخر آن را مُهردار خوانده‌اند و این اشتباه ظاهراً توسط رابینو رخ داده است.» هل. رابینو دی بورگوماله در کتاب: آلبوم سکه‌ها، نشان‌ها و مُهرهای پادشاهان ایران از سال ۱۵۰۰ تا ۱۹۴۸ میلادی به کوشش محمدمشیری، نیز تصویر این نقش مُهر را در پلایت ۵۱ شماره ۴۷ آورده است.^۶

- خانم بدری آتابای نیز با تکرار این اشتباه در قرائت مُهر نوشته است:

« این مُهری است که در پیشانی یا حواشی صفحه اول کلیه کتب کتابخانه سلطنتی نقش بسته است.^۷ - در پایان نامه کارشناسی ارشد: « بررسی اصول و مبادی نشانه شناسی در مُهرهای نسخ خطی»، پژوهش بهرام شامی نیز این اشتباه تکرار شده است.^۸

- متأسفانه پژوهشگران پرتلاشی چون دوست گرامی جناب محمدصادق میرزا ابوالقاسمی، حسنعلی پورمند نیز در نوشته خود آن خوانش نادرست را بدون ذکر قرائت درست، نقل قول و در مقاله: «پیشینه و روش‌شناسی در دانش مُهرشناسی اسلامی در ایران»^۹ تکرار کرده‌اند. (البته در باره نوشته‌های ایشان در آینده خاطرات و نکاتی را متذکر خواهم شد)

شگفت‌انگیز و عجیب‌تر آن که هیچ‌یک از این محققان از خود نپرسیده‌اند: مُهرِ دَر بر روی کتاب‌های سلطنتی چه می‌کند؟
گفتنی است سجع این مُهر به خط نستعلیق و در بحر رمل مسدس محذوف است و همانگونه که در تألیفات پیشین نگارنده اشاره شده، به زبان ترکی چنین است:

« هو؛ شاه شاهان ناصرالدین، مُهرِ دَر ۱۲۷۴ »

که به معنی « مُهر شاه شاهان ناصرالدین است » می‌باشد.

مسلماً زدن مُهرِ دَر بر روی صفحات اکثر کتاب‌های سلطنتی غیرقابل قبول و غیرمنطقی است و بی‌شک در هیچ منبعی زدن این مُهر بر روی دَر ذکر نشده و حدس و گمانی است که به دلیل قرائت نادرست این سجع مُهر مطرح و در منابع گوناگون تأیید و تکرار شده است. این مُهر بر حاشیه صفحه‌ای از کتاب خطی مذهب به‌خط خواجه اختیار منشی به‌همراه مُهرهای محمود میرزا و مشیرالسلطنه زده شده است. (تصویر ۲ و: جدی، ۱۳۹۲ ص ۴۳۹)

این نقش مُهر بر سرلوح برخی از نسخه‌های نفیس و مجلل کتابهای خطی دیگر موجود در کتابخانه موزه کاخ گلستان نیز دیده می‌شود که از میان آنها می‌توان به کتابهای: *سلامان و ابدال جامی* به خط نستعلیق محمد امین به تاریخ ۱۰۰۱ ه.ق (تصویر ۳، کاخ گلستان، ص ۲۰۲) و *دیوان امیرشاهی سبزواری* به خط شاه محمود نیشابوری به تاریخ ۹۵۱ ه.ق (تصویر ۴، کاخ گلستان،

پیام بهارستان / د، ۲، س ۶ ش ۲۱ / پائیز ۱۳۹۲

تصویر ۲. نقش مُهر ترکی ناصرالدین شاه بر حاشیه کتابی به خط تعلیق خواجه اختیار منشی (کتابخانه کاخ گلستان)

ص ۱۷۶) اشاره کرد. به این ترتیب شایسته است این مُهر را نوعی مُهر کتاب ناصرالدین شاه قاجار تلقی نمود که در آن دوران بر برخی صفحات نسخه‌های نفیس کتابخانه سلطنتی زده می‌شده است. خوشبختانه وجود مُهرها و نقش مُهرهایی به زبان ترکی این واقعیت را تأیید و اثبات می‌نماید. برای نمونه به معرفی دو نقش مُهر یکی مُهر وقف سلطان عثمانی عبدالحمیدخان ثانی (تصویر ۵) که بر روی صفحات کتاب‌های بسیاری نقش بسته است و دیگری نقش مُهر وقف داماد ابراهیم پاشا (تصویر ۶) که گواه این مدعا هستند^{۱۱} می‌پردازم و ضمن تقدیم یک دو بیت به زبان ترکی (تصویر ۷) که امیدوارم نقطه پایانی بر شبهات احتمالی قرائت درست نگارنده باشد سخن به انتها می‌برم:

۱- نقش مُهر گلابی شکل به خط ثلث و زبان ترکی با مضمون: سلطان غازی عبدالحمیدخان ثانی

تصویر ۳: سرلوح کتاب سلامان و آبسال جامی به خط نستعلیق محمد امین ۱۰۰۹ ه. ق.

پیام بهارستان / ۲۱ ش ۶، س ۲۰۴ / پائیز ۱۳۹۲

تصویر ۴: سرلوح دیوان امیرشاهی سبزواری به خط شاه محمود نیشابوری، ۹۵۱ ه.ق

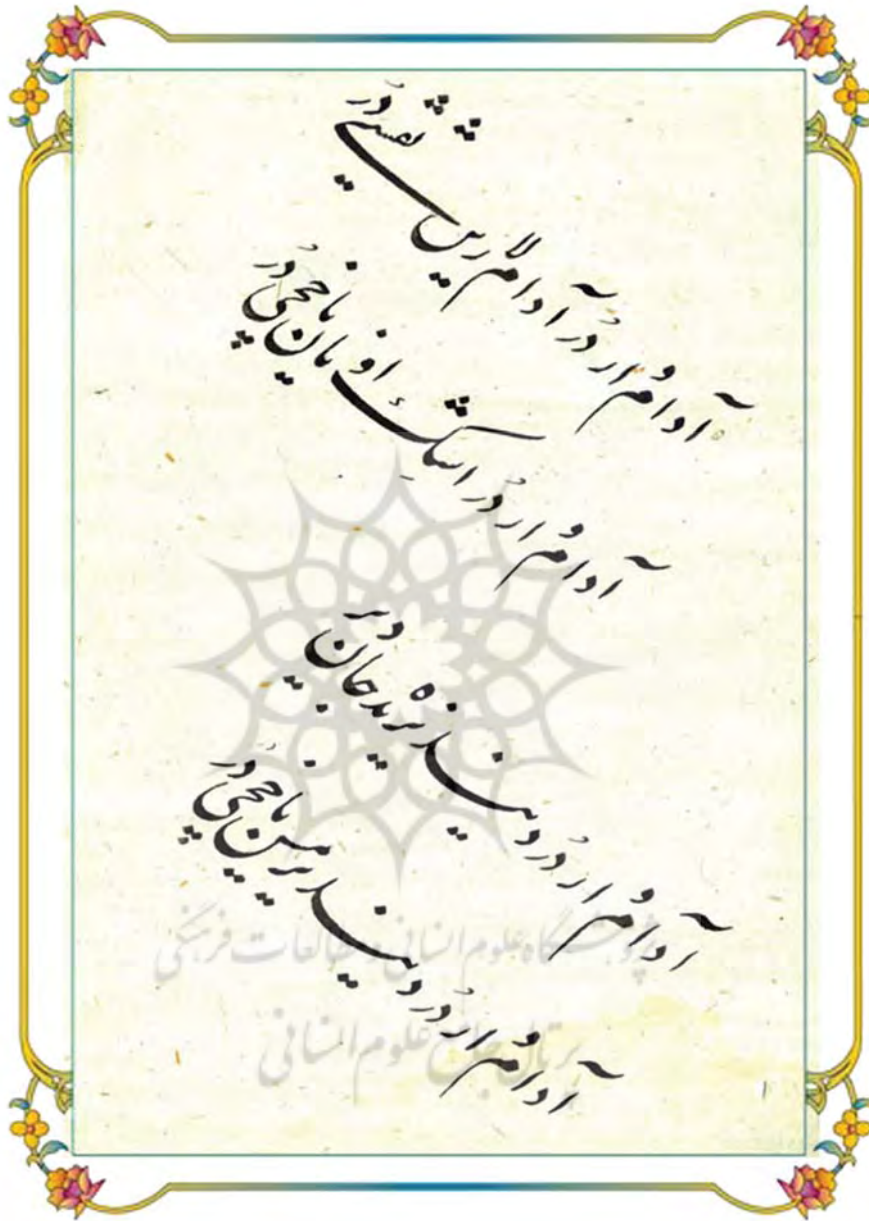
حضرتلرینک وقفی دُر ۱۳۰۰ (به خط و رقم «یمنی» حکاک)
به معنای: وقف حضرت سلطان غازی عبدالحمیدخان ثانی است. (تصویر ۵)
۲- نقش مُهری به شکل گرد و خط ثلث که دارای متن ذیل به زبان ترکی است:
بو نسخه وقفی دُر داماد ابراهیم پاشا نک (تصویر ۴)
به معنای: این نسخه وقف داماد ابراهیم پاشا است.

تصویر ۵. نقش مُهر وقف سلطان عبدالحمید خان ثانی

تصویر ۶. نقش مُهر وقف داماد ابراهیم پاشا

تصویر ۷: دو بیتِ ترکی به خط نستعلیق چلیپا که هفت بار از واژه «دُر» استفاده شده است.

پی نوشت ها:

- ۱- این نوشته را به دوست صاحب نظر و فاضلم جناب رضا فراستی تقدیم می‌دارم که پیگیر قرائت صحیح این نقش مهر بودند و در دیداری از بازخوانی آن با اشتیاق تمام استقبال کردند.
- ۲- جدی، محمدجواد (۱۳۸۷) مَهر و حکاکی در ایران، فرهنگستان هنر، دانشگاه تبریز، ص ۲۳۵.
- ۳- جدی، محمدجواد (۱۳۹۲) دانشنامه مَهر و حکاکی در ایران، انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، هنر، مرکز دایرةالمعارف انسان شناسی، ص ۴۱۲.
- ۴- مظاهری، علی، مجله یغما، سال پنجم، شماره ۴۹، تیرماه ۱۳۳۱ ص ۱۶۵.
- ۵- قائم مقامی، جهانگیر، مَهرها، طغراها و توقیع‌های پادشاهان، مجله بررسی‌های تاریخی ۱۳۴۸ مهر و آبان ش ۴، سال ۴.
- ۶- هل.رابینو دی بورگوماله در کتاب: آلبوم سکه‌ها، نشان‌ها و مَهرهای پادشاهان ایران از سال ۱۵۰۰ تا ۱۹۴۸ میلادی به کوشش محمد مشیری (تهران ۱۳۵۳)، انتشارات امیرکبیر. ایشان در مقاله مهرشناسی ایرانی نوین که در شماره ۲۳۹ نشریه Journal Asiatique چاپ شده است نیز واژه مورد بحث را مهرداد خوانده اند.
- ۷- آتابای، بدری کامروز، «تعریف مختصری در باره مَهر و مَهرکئی» مجله وحید، (۱۳۵۸)، ۲۵۶ و ۲۵۷، ص ۴۴ تا ۴۸.
- ۸- شامی، بهرام، بررسی اصول و مبادی نشانه شناسی در مَهرهای نسخ خطی، پایان نامه کارشناسی ارشد تصویرسازی، استاد راهنما: احدیاری زاد، استاد مشاور: ابوتراب احمد پناه، تهران، دانشکده تربیت مدرس، ۱۳۷۷.
- ۹- میرزا ابوالقاسمی، محمدصادق و حسنعلی پورمند، مقاله: پیشینه و روش‌شناسی در دانش مَهرشناسی اسلامی در ایران، پیام بهارستان سال سوم تابستان ۱۳۹۰ شماره ۱۲ ص ۳۷۴.
- ۱۰- کاخ گلستان، انتشارات زرین و سیمین، تهران ۱۳۷۹.
- ۱۱- امید سالار، محمود، مجله نامه بهارستان شماره ۱۳ و ۱۴ مقاله: ثعلبی نیشابوری یا ثعلبی مرغنی، ص ۱۳۴.